

Володимир ОКАРИНСЬКИЙ
(Тернопіль, Україна)

**Формування українофільських
нонконформістських
народницьких течій
у культурному просторі
міст і містечок України
(1830-ті – ранні 1860-ті рр.)**

XIX століття, попри деяку відокремленість українського суспільства у складі імперій на їх периферіях, змінило його. За посередництвом імперських центрів, а також спираючись на простір колишньої шляхетської Речі Посполитої, в Україну проникали загальноєвропейські та світові культурні рухи, течії, витворюючи своєрідні локальні варіанти, місцеві феномени. Тоді ж суспільство знайомилося із політичними доктринами націоналізму, анархізму, соціалізму та їх різновидами. Українці переживали й складний процес націєтворення. У таких контекстах очевидно й варто розглядати українофільські народницькі течії, що проявили себе в суспільному житті тогочасної України.

Стаття окреслює народолобський українофільський компонент, як він виокремився з-поміж альтернативних суспільних настроїв, нонконформістських виявів, опозиційних течій. Також простежуємо характерні ознаки, що проявилися у різних демократично-популістських течіях: *козакофілів* (частково), *балагулів*, *пуристів*, *хлопоманів*, *курінників*, *вечерничників* і класичних *громадівців* та *народовців*. Очевидно нонконформістських альтернативних течій було більше: були інонаціональні, інтернаціональні, політизовані й аполітично-ескапістські. Нас цікавлять лише ті з них, які вписуються в формулу народницьких і українофільських. Важливо відзначити те, що нонконформістські субкультури в переважній більшості урбаністичні, однак *народницькі*¹ течії експлуатували в умовах міста селянський чи псевдо-селянський образ. Крім того, вони й звертали свою увагу в бік села для збільшення знань, накопичення матеріалу про нього як про свій культурний міт, так і для ширення пропаганди своїх ідей. За культурною, професійною ді-

яльність, сімейними зв'язками, та й більшою частиною своїх громадських проявів загал народофільських субкультур був містянським.

Отже, головною тезою нашої статті є те, що український національний рух на початках виявляв себе як альтернативна суспільна культурна течія – субкультура нонконформістського спрямування. В силу різних обставин (специфіки українських та імперських – зокрема підросійських – умов, попередників, європейських впливів) цей рух в своїй основі був народолобним – популістським. Немалу роль у тому відіграли й окремі постаті, їх погляди, світобачення, особистий стиль. Серед них чи не найбільший вплив В. Антоновича. В його постаті, як у краплі води, видно як і чому українолюбство стало народницьким українофільством. Тут помітно й зародження українолюбства під впливом польсько-шляхетської романтичної козакофільської літератури, зокрема М. Чайковського (Садик-Паші); вплив світогляду чи ідеології окремих європейських політиків, мислителів, зокрема П.-Ж. Прудона; приналежність до «неформального» гуртка університетської молоді «пуристів»; зародження гуртка «хлопоманів»; розрив із польським революційним рухом і заснування київської (згодом, «Старої») Громади; те як В. Антонович став ідейним гуру культурницького українофільства – громадівства; опосередкований вплив цієї постаті, через своїх учнів і членів наддніпрянських громад, на зародження й формування галицького народовства тощо. В народолобських течіях перебували й інші знакові постаті українського націєтворення, творці української культури. Заглибившись у проблематику/дискурс українофільського популізму як нонконформістської ідеї та її різних виявів помітимо й інші, відомі і менш відомі тепер, постаті. Те, що вони були людьми культури (найчастіше письменниками, етнографами), до яких зберігався інтерес літературознавців, істориків тощо, полегшило нам завдання висвітлення народофільства як ширшого суспільно-культурного руху у сукупності різних течій. Та й літературно-мистецька богема завжди найближча до нонконформістських субкультур.

На позначення народницьких течій/рухів ми оперуємо термінами: нонконформізм, субкультура, іноді навіть варто говорити про контркультуру (щодо панівної культури) чи бунт молоді. У соціології субкультурою є група людей, що утворила певну єдність із особливими кодами поведінки, за допомогою яких її члени спілкуються із зовнішнім (панівним) світом. Для субкультур характерні особливе світосприйняття та стиль життя. Субкультура утворюється в результаті відповідного став-

лення певної групи, спільноти до процесів, що відбуваються у соціальній структурі суспільства та в домінуючій у ньому культурі [25, с.103]. Нонконформістськими субкультурами чи контркультурними течіями очевидно й були українофіли. Те, що, українофільський субкультурний простір близько середини ХІХ ст. утвердився як народолюбний (популістський) і визначило долю спрямування усього українського національного руху від 1860-х рр. до кінця століття, та й на початку ХХ ст., як культурницького, народницького, федералістичного тощо.

Такий підхід до розгляду українофільства і визрівання його народницького спрямування ще не застосовувався в історичній науці. Бачимо тут оперування концептами із соціології, культурології. Також наш сюжет близький до історії культури, літературознавства. Вважаємо, що запропонований нами, дещо альтернативний, підхід дозволить повному розглянути, а отже вкотре переосмислити, український національний рух ХІХ ст. і націєтворчі процеси того часу.

Отже ціллю нашої розвідки є з'ясування генези українофільських народницьких рухів як альтернативного нонконформістського прояву в суспільстві українських міст аж до початку 1860-х рр. Хронологічно ми обрали таку межу -- перша половина 1860-х рр. -- до часу, коли народницьке українофільство визріло як повнокровна суспільна течія. Завданнями статті є: простежити зародження українського народофільства у різних альтернативних суспільних проявах від початку ХІХ ст.; розглянути еволюцію народолюбства від романтичного козакофільства до народництва; виявити особливості різних нонконформістських українофільських течій; з'ясувати складові стилі різних народофільських субкультур; окреслити основні напрями всередині цих течій; структурувати різні нонконформістські субкультури всередині українофільської народолюбної альтернативної культури; по-можливості навести зарубіжні аналоги подібних течій, розглянути українофілів-нонконформістів у світовому, зокрема європейському, контексті; спробувати окреслити світогляд/ідеологію цих рухів; розглянути взаємозв'язки між різними течіями згаданого напрямку тощо. Очевидно, відповіді на поставлені завдання у межах статті можна лише накреслити. Тому не претендуємо на вичерпність. Новим у науковому плані є підхід, що розглядає народницьке українофільство як альтернативну культуру/контркультурний рух, а окремі його течії як субкультури.

В історіографії вчені ще не розглядали спеціально українофільські рухи як нонконформістські течії, субкультури. Окремі з таких проявів

класифікували з такого погляду хіба М. Драгоманов [7], І. Франко [21; 22] та В. Гнатюк [3, с.162-163]. Перші двоє висловлювали свої оцінки практично щодо всіх таких рухів. Більшість наукових досліджень, які ми розглядаємо, стосувалося різних проявів, що мали ознаки нонконформізму в суспільстві. Серед них течію козакофільства розглядав польський історик Ф. Равіта-Гавронський [18], балагульщину досліджували І. Франко [20] і В. Гнатюк [3], хлопоманство – О. Мищок [15]. Нашу тематику зачіпали й дослідження історії громадівського руху В. Міяковського [16], Л.Г. Іванової та Р.П. Іванченко [11], соціально-політичних рухів 50–60-х рр. ХІХ ст. Г.І. Марахова [13]. Народництво в Україні 1860–1880-х рр. як єдиний напрям, що складався із українського народолобства і російського народництва досліджує дніпропетровський історик С. Світленко [19]. У контексті історії Києва розглянув суспільні рухи того часу американський автор М.Ф. Хемм [28]. У контексті польського визвольного руху, який хотів залучити на свій бік українське селянство, розглядає «балагулів» Ю. Земський [9]. Окремі сторінки з життя українофілів, зокрема поліційні й судові переслідування тощо на архівних матеріалах дослідили історики, зокрема автори збірника матеріалів із громадського й літературного життя України ХІХ – початку ХХ ст. «За сто літ», як Б. Шевелів [23]. Окремі дослідження присвячені лідерам або активістам українофільських рухів, у першу чергу В. Антоновичу (Д. Дорошенко та ін.) [5].

Дуже значну дослідницьку роботу по історії певних проявів українофільського субкультурного життя, пов'язаного із відомими українськими письменниками, здійснили літературознавці, зокрема І. Франко, В. Щурат, М. Зеров та інші [21; 24; 10]. Таку ж інформацію зібрали дослідники життя і творчості літераторів, пов'язаної із народолобством богеми: Т. Шевченка, Л. Глібова, А. Свидницького, П. Куліша та ін.

Враховуючи специфіку висвітлюваної теми, чи не головну складову джерельної бази, наряду із вищезазначеними дослідженнями, відіграють джерела особового походження, зокрема мемуари. Вони найбільше відображають особливості стилю, спосіб життя, світогляд українофілів-народолобців. В першу чергу це спогади безпосередніх активних учасників нонконформістських течій і рухів. Серед них М. Чайковський, Б. Познанський та інші [8; 2]. Однак мемуари дуже неповні у чільних представників народолобців (С. Ніс [17], В. Антонович). Останні аналізували А. Мищок, В. Дорошенко та інші [15; 5]. Цінний матеріал можна знайти у молодших сучасників, що проявили себе в україно-

фільському русі дещо пізніше, як О. Барвінський [1]. Великий масив спогадів сучасників, у яких розкидана інформація про різні прояви зазначених рухів. Однак через нонконформізм останніх, автори мемуарів висвітлювали їх однобічно. Так, майже немає «позитивних» згадок у свідченнях сучасників про балагульство (Т. Бобровський, о. В. Калінка, Г. Жевуський тощо) [26; 12].

Певний відбиток українолюбного нонконформізму містить листування. Однак епістолярну спадщину добровільних маргіналів-популістів ще належить опрацювати під таким кутом зору. Проблемою є неоднакова збереженість листування. Не знайдено практично ніякого листування балагулів. Те ж саме стосується листування хлопоманів, які були постійно під поліційним наглядом, їх пов'язували із підготовкою до повстання 1863–1864 рр. (окремі хлопомани у ньому й взяли участь), а В. Антонович усе життя відзначався крайньою обережністю, боячись звинувачень у політичному сепаратизмі чи зв'язку із польським чи російським визвольними рухами. Мочеморди, курінники, народники притягалися до слідства, потрапляли під поліційний нагляд або навіть були ув'язнені чи вислані, а тому мали бути обережними. Під час п'ятирічного перебування Л. Глібова під поліцейським наглядом усі його вхідні листи спочатку читалися поліціймейстрами [23]. Тому потрібна інформація, що міститься в епістолярних джерелах, розкидана і закрита, а тому має бути зібрана по крихтах і піддана ретельному текстологічному аналізу.

Опосередковано допомагають розкрити специфіку українофільських субкультур художні тексти їх сучасників, як наприклад «Хмари» І. Нечуя-Левицького, де устами персонажа Радюка зроблено заяву, що носіння «хлопоманського» костюма є декларацією поглядів. Чимало для розуміння сутності і специфіки нонконформістів-українофілів дають публіцистичні тексти М. Драгоманова [6; 7] й І. Франка [22].

Архівні матеріали з теми нонконформістських проявів українофільського народолюбства ще практично не опрацьовані. Окремі з них були оприлюднені у збірниках матеріалів. Деякі документи досліджували вищенаведені дослідники, як от документи щодо балагулів і пуристів, виявлені Л.Г. Івановою та Р.П. Іванченко [11]. Сучасний історик Ю. Земський ввів до наукового обігу документи канцелярії генерал-губернатора Д.Г. Бібікова щодо балагулів. Як видно з них, можновладці вперто запідозрювали в балагулах політичну організацію [9]. Отже, ми спираємося головню на існуючі дослідження або на опубліковані (переважно у них: В. Міяковський, Б. Шевелів тощо) документи.

Важливий матеріал щодо нонконформістських українофільських течій у суспільстві Правобережжя до початку 1870-х рр. містить аналітичний огляд Костя Михальчука за результатами етнографічно-статистичної експедиції Південно-Західного відділу Імператорського російського географічного товариства під керівництвом П. Чубинського [14, с. 251-257].

Зародження українофільського народолюбства, у значенні любові до українського простоліду, який вважався таким, що зберіг національні ідеали, слід шукати в культурі Романтизму. Його варто сприймати в найширшому значенні, як культурний рух. За характеристикою норвезького письменника і філософа та історика філософії Ю. Гордера, Романтизм був не тільки останньою великою культурною епохою в історії Європи, а й першим бунтом європейської молоді [4, с. 377-380]. Подібні підходи до культурних рухів/течій висловлювалися й раніше – до них залічували не лише їх творців (переважно богему), а й носіїв стилю, ідеології чи світогляду. Останні складали підґрунтя перших, були споживачами й популяризаторами їх творчості й самі утворювали немовби невидиме громадянство айсберга Романтизму в суспільстві. Отже, було б несправедливо вважати романтизм суто літературно-мистецькою течією. Романтиками були молоді міщани-бунтарі, яскраво антиобивательсько налаштовані [3, с. 163-164]. Це була молодь, що масово захоплювалася «Стражданнями молодого Вертера» Й. Гете і творами Д.Г.Н. Байрона, а також, у межах Романтизму, представники течій/рухів денді, орієнталістів, слов'янофілів, козакофілів, революціонери, борці за національне визволення «малих», зокрема й «неісторичних» народів.

Романтики перші почали систематично цікавитися культурою простоліду, збирати фольклор, провадити етнографічні дослідження. В Україні (Правобережній) перші романтики були вихідцями з шляхетського стану, схильного до ексцентричності. І хоч одною з ознак Романтизму було відшукування героїчних сторінок минулого, державної могутності, що й виявилось в ідеалізації «золотих вольностей» Речі Посполитої, це ж породило й захоплення пов'язаним із шляхтою козацтвом.

Певною мірою козакофільство виявилось як літературна течія – «українська школа» в польській літературі, найбільше у творах Б. Залеського. Показово, що інші представники школи вийшли за межі козакофільства і описували гайдамаччину, українську природу тощо (С. Гоцинський, А. Мальчевський, М. Грабовський, А. Гроза). Це була течія

народжених на Правобережній Україні вихідців із польської чи полого-нізованої дрібної шляхти, випускників освітнього середовища близького до Кременецького ліцею або василіанських шкіл (в Умані, Вінниці, Меджибожі) [18, с. 764-765, 768]. Такі автори як Т. Падура, С. Осташевський, Д. Бонковський і А. Шашкевич практично повністю перейшли у творчості на українську мову [14, с. 253-255].

Однак, козакофільство шляхти спочатку було вибриками поодиноких ексцентриків, а згодом – штучним і нечисленним козакофільством шляхетських маєтків (Сангушки, «емір» В. Ржевуський). Після повстання на Волині й Поділлі 1831 р. козакоманія зійшла зі сцени, перемістившись у ще більш карикатурних формах в еміграцію (М. Чайковський – Садик-Паша). Чи не єдиним послідовним козакофілом залишився Т. Падура, що доживав віку в містечку Махнівці.

Несподівано відгомін козакофільства докотився до Галичини. Тут це проявилось у пробудженні цікавості до русинів-українців, їх історії та етнографії в середовищі інтелектуалів. В 1830-х роках у Галичині виникла т. зв. польсько-червоноруська або слов'янофільська школа, представники якої провадили розмаїті краєзнавчі дослідження (історія, етнографія, статистика, топографія України) [14, с. 256-257].

Більш масовий вияв козакофільство отримало на Правобережжі у розгульній формі молодіжного бунту шляхетської молоді – т. зв. балагульщині 1830–1850-х років. Центрами балагульства уже були містечка – центри ярмарок, зокрема кінних. Головним із них був Бердичів (неофіційно – столиця «Королівства балагулів»), іншими були Махнівка, Дубно, Балта, Меджибіж, й низка зовсім незначних містечок, як Пиків, Уланів, Калинівка, де ярмарки влаштовувалися навіть по 4-5 разів на рік [12]. Певною мірою балагульство як феномен склалося в Бердичеві як у мультикультурному осередку, який підтримувався активним ярмарковим життям [27]. Можна припустити, що козакофільство, проникнувши у середовище гулящої шляхетської молоді Бердичева й околиць, було нею засвоєне і, після повстання 1831 р., трансформувалося в балагульщину. Показово, що лідера цього руху, «короля балагулів» й автора віршів-пісень українською мовою Антона Шашкевича зачисляли і до козакофілів і до «української школи» (в широкому сенсі) польської літератури. Загін бердичівської молоді, в якому юний А. Шашкевич був ад'ютантом командира К. Ружицького, у 1831 р. прийняв назву «козачого полку». А в середовищі балагулів популярністю користувалися твори Т. Падури (особливо «Рухавка»), М. Грабовського та інших [3, с. 152–153].

Балагульство мало демонстративно демократичний – популістський – характер. Балагули на ярмарках веселилися з циганами, спілкувалися татарами-торгівцями, а від сврейських візників до них перейшла глузлива назва «балагула» (очевидно від решти шляхти), яку вони, не без гордості, прийняли (така ж доля й інших назв альтернативних рухів: «хлопомани», «вечерничники», «батяри», а в радянські часи – «стиляги» чи «неформали»). Іншими характерними ознаками балагульства були панібратство і пиячення із селянами в шинках, komponування псевдонародних пісень-романсів, носіння «народного» селянського одягу, значно змодифікованого (велика кількість шкіри, аксесуари), часто навмисно забрудненого [14, с. 246-248].

Сучасники балагулів на Лівобережжі, головно на Пирятинщині (*тепер* – Полтавська обл.) та Чернігівщині, члени неформального поміщицько-богемного «Товариства мочемордія» опосередковано також діяли у містечках. Ця компанія лібералів-поміщиків на чолі з великим магістром «товариства», Його всеп'янішеством Віктором Закревським та окремих богемників, з яких найвідомішим є Т. Шевченко, а також Я. де Бальмен, В. Забіла, М. Маркевич, збиралася на свої традиційні «возліяння» головно у маєтках [7, с. 350-353]. Але також їх, як і правобережних балагулів, вабили до себе ярмарки у містечках краю. Це дозволило В. Щурату навіть зробити припущення про те, що «...мочеморди, переносючи свої пописи на ширшу арену містечкових ярмарків, приміром, в Ромни, старались наслідувати в дечім балагулів» [24, с. 43-44]. Отже, балагули і мочеморди могли знати про існування одні одних і навіть опосередковано впливати одні на одних.

У середовищі студентства на початку 1850-х рр. також зароджувався народолобний і українофільський напрям. Певні народолобні тенденції проникали і в романтичне «буршівство», запозичене з європейських університетських центрів. Треба відзначити, що студентські корпорації, що створювалися за принципом земляцтва, стали одним із середовищ поширення революційних ідей і романтичного націоналізму. Виразником поєднання нонконформізму і українолюбства був студент Київського університету і пізніший українофіль-курінник, етнограф, письменник і народний лікар Степан Ніс. Спочатку він був «фуксом», що прислужував старшим «буршам» на гульбищах, згодом сам став «буршем», а ще пізніше вступив до студентського етнографічного гуртка Автонома Солтановського. Невдовзі С. Ніс очолив цей гурток. Крім того він став лідером «тусовки» прихильників українсько-

го фольклору – «носівської партії», сам грав на бандурі і чудово співав козацькі й чумацькі пісні, танцював козацькі танці. Помешкання С.Носа стало своєрідним осередком українського народолюбства [17].

У середовищі більш інтелігентно налаштованої шляхетської молоді, що навчалася в Київському університеті св. Володимира, в середині 1850-х рр. виникла опозиційна реакція грубим формам балагульства, яке на той час набуло поширення уже в Києві. Гурток т.зв. пуристів відзначався ретельністю в науці, цнотливістю, тверезістю, скромністю в їжі та одязі. В цьому невеличкому гурті людей знайшлися і майбутні хлопомани й громадівці В. Антонович і Т. Рильський. Тут зародилася любов до простого одягу, зокрема й селянської свитки, як демонстрація своєї ідентичності. Та й сам гурток пуристів наприкінці 1850-х рр. непомітно став хлопоманським (зневажливе шляхетське прізвисько, яке В. Антонович і Ко гордо прийняли від опонентів для свого самоозначення) [2, с. 14; 11, с. 173].

Таким чином, бачимо пряму лінію зародження хлопоманства як альтернативної течії дрібношляхетської студентської молоді, як щодо студентського розгульного загалу (зокрема «буршів»), так і щодо балагульства. У цьому гурті й відбулося перетворення демократизму і українолюбства від революційного до культурницького. Вододіл відбувся всередині цієї течії – більша частина польсько-українських хлопоманів пішла у повстання 1863 р. і після його поразки цей напрямок припинився. Показово, що серед послідовних хлопоманів, які були повстанцями і зберегли свої проукраїнські народолюбні симпатії, був перекладач на польську мову Т. Шевченка Леонард Совінський, що навіть одружився із селянською дівчиною [28, с.71]. Менша частка хлопоманів, на чолі з В. Антоновичем і Т. Рильським, порвала із революціонерами ще напередодні повстання, обравши культурницьку працю для ширення просвіти між народом.

В середовищі хлопоманів виникло те, що потім було назване «ходінням у народ». Головними заняттями під час цих експедицій, які охопили чи не всю підросійську Україну, стали етнографічні дослідження, а також збір фольклору, матеріалів для мовознавчих досліджень.

Чи не головною зовнішньою ознакою хлопоманів, що перейшла й до громадівців та інших народників, було демонстрування «народного» (чи псевдонародного) селянського костюма [6, с.552]. Уявлення про український національний костюм як про вишиванку, високу шапку, свитку, а також запозичені козацькі шаровари утвердилося саме на межі 1850–1860-х рр.

Хлопоманство-громадівство В. Антоновича, як нонконформістський ідейно-стильовий вияв пояснює й те, що українофільський рух, який пішов за ним, не став тоді політичним державницьким, будучи при тому народолобним. Очевидно, вслід за М. Драгомановим, слід визнати вплив на В. Антоновича ідей теоретика анархізму, а також соціалізму й федералізму П.-Ж. Прудона [15, с.9-10]. Саму ідею державності хлопомани й громадівці та, ширше, українофіли вважали передчасною. Та й В. Антонович, сприйнявши зачислення українців до «недержавних» народів, висловлював ідею про безкласову природу українського народу. Очевидно історик видавав тут бажане за дійсне з метою пропагувати свої популістсько-народолобні ідеали.

На межі 1850–1860-х рр. виник і ще один напрямок романтичного народництва на Чернігівщині – «курінництво» (куренівство). Це була мов перехідна форма між «запізнілим», але більш органічним на цих землях, козацтвом та народницьким громадівством. Організаторами «куренів» у Чернігові (1859–1863) й Козельці (бл. 1862) були відповідно: лікар, етнограф і письменник та активіст місцевої Громади Степан Ніс і колишній київський громадівець, поет і письменник Анатоль Свидницький. Завсідниками Козелецького куреня були землеміри й селяни, студенти, інтелігенти-різночинці [10, с.79]. Відкритим для всіх охочих був і «Носівський» курінь у Чернігові. У ньому існувала вільна бібліотека, збиралися кошти на неї та інші народні потреби. Аналогом «куренів» 1860-х рр. можуть бути поширені у другій половині ХХ ст., та й зараз, будинки-сквоти (англ. – squats) – призначені для знесення або закинуті будівлі, у яких селиться альтернативна молодь. Показово, що близькими до «куреня» були відомі українофіли О. Кониський, О. Маркович, Л. Глібов. Певною мірою, влаштування «куренів» було формою зближення із народом, провісником майбутнього «ходіння в народ».

Очевидно можна говорити й про українофільсько-народницький характер, який на українських землях приймали загальноросійські революціонери-народники. На цю особливість звертав увагу М.П. Драгоманов. Окремі з емісарів «Землі і волі» вступали до українських громад. Таким був революційний народник і член Чернігівської громади та «Носівського» куреня Іван Андрущенко, у якого під час перебування в «курені» було вилучено поліцією революційні прокламації. Це викликало репресії й проти С. Носа та інших «курінників» та припинення діяльності «куреня». Зазнав переслідувань і далекий від загострено нонконформістських виявів свого українофільства поет і діяч

Громади вчитель Леонід Глібов. Під тиском місцевого губернатора було припинене видання редагованого Л. Глібовом «Черніговського Листка». Сам Л. Глібов протягом п'яти років залишався без засобів існування [23]. Існували й інші вияви українства революціонерів-народників.

Ще однією романтично-народницькою течією були галицькі «вечерничники» (від назви часопису «Вечерниці», 1862–1863 рр.) – група молодих українофілів-народовців, що перебувала під впливом наддніпрянських громад і сама утворила у Львові таку першу громаду. З іншого ж боку ці львівські недовчені студенти і початкуючі літератори використовували й елементи козакофільства. Вони також носили псевдокозацький одяг, демонстративно вживали народну мову, співали «пісень кровавого, а иноді цинічного змісту» (І. Франко) [21, с. 121]. Буйна фантазія «вечерничників», на тлі туманного уявлення про правдиве козацтво, штовхала їх на такі ж учинки. Так, за І. Франком, було винайдено т. зв. «козацький одяг, тобто люди, які в дійсності ніколи не бачили справжніх козаків, скопіювали ліврею панських лакеїв, здавна переодягнених за козаків, і мимоволі взяли що відзнаку шляхетського «балагульства» за «національний український одяг» [22, с. 199].

Саме ці перші народовці, на той час альтернативна молодь, запровадили у Галичині культ Т. Шевченка (також Маркіяна Шашкевича та Юрія Фельковича) та козацтва. Очевидно такий «козакофільський» стиль був перейнятий громадами гімназійної молоді, що почали утворюватися під впливом іншого тогочасного піонера народництва Д. Тячківського.

Не останню роль в поширенні цього стилю відіграла й конкуренція з поляками, що було характерне для мультикультурного характеру галицьких міст. Січневе повстання 1863 р. викликало патріотичне піднесення серед містян-поляків. Так, у Тернополі замість інтернаціональних костюмів популярними стали польські конфедератки, чамарки, шляхетські кунтуші, пояси із зображеннями Костюшка чи Понятовського, навіть чобітки-сап'янці. На відміну від поляків, руська гімназійна молодь почала носити шапки «на завісах» або козацькі шапки, а влітку капелюхи із широкими крисами і кутасами, а також чамари, під котрі вдягала сині жупани, підперізувалася широкими синіми або червоними поясами, широкі сині шаровари і чоботи з високими халявами [1, с.59-60]. А вже у 1864 р. в Тернополі було утворено гімназійну Громаду – одну з перших у Галичині.

Самі «вечерничники» виглядали як гурток богеми на чолі з В. Шашкевичем, Е. Згарським і К. Климковичем, що любив погуляти по

львівських шинках і більше скидався, за тим таки І. Франком, на епідемію «шляхетсько-польського гультяйства» [22, с.199]. Отже, ще одним життєвим стилем, який час-од-часу приміряли на себе народолобці-українофіли був богемний (теж і в курінників, зокрема у А. Свидницького). Показово, що львівські «вечерничники» чи не перші перемістили центр свого життя до кав'ярень.

Як визначав І. Франко, українофільство перших галицьких народовців-«вечерничників» було романтичне і дуже далеке від реального життя й завершилося воно бл. 1867 р. із утворенням народовського товариства «Просвіта», яке мусило йти на компроміси, пристосовуватися до реального життя, займатися практичними речами. Самі ж ідеалісти-народовці часто зневірювалися в своїх ідеалах і опинялися іноді на протилежних позиціях (К. Климкович та ін.) [22, с. 199–205].

Узагальнивши більшість названих українолюбних течій можемо відзначити, що їх народолобство/хлопоманство/популізм назверх були доволі екзотичними. Починаючи від балагулів ці течії були всуціль міськими і селянський вигляд їх носіїв у міському просторі виглядав штучно. Як не було нічого більш далекого від козацтва аніж шляхетське козакофільство, так і далекими від селянства були хлопомани-громадівці чи революціонери-народники, популярно звані «нігілістами». Однак хлопомани і народники кінця 1850-х – початку 1860-х рр. радше шукали зближення з народом для виконання власної місії, революційної чи просвітницької або національно-освідомлюючої.

Також зовнішнє наслідування елементів престоного життя відіграло на початках роль певного культурного міту (утопії), як для романтиків такими мітами були Схід, Середньовіччя, слов'янщина, козацтво. Природне життя селянства, далі від шкідливих впливів цивілізації, ідеалізувалося альтернативною міською інтелігенцією. Нонконформістський народолобний (популістський) життєвий стиль сповідували спочатку вихідці із шляхти, головню дрібної, згодом різночинці, що студіювали у містах. Показово, що таке альтернативне українофільство рухалося переважно від малих містечок (зокрема ярмаркові центри Поділля) до більших міст (Київ, Львів, Чернігів тощо), а звідти – знов до менших містечок.

Таким чином, у силу того, що українофільство до 1860-х рр., у складних суспільних умовах, за утисків, витіснення української культури на маргінес імперської, невиробленості усіх елементів тогочасної української культури, зокрема урбаністичної, переважання у містах

чужого щодо українського селянського оточення, елемента, консервативність існуючої еліти – це та інше посприяло тому, що український національний рух зароджувався і формувався із альтернативних суспільно-культурних течій (субкультур), як нонконформістський і навіть контркультурний рух.

Вважаємо застосований у статті підхід перспективним для дослідження містянського культурного простору різних періодів української історії, принаймні від кінця XVIII ст., коли нонконформістські субкультури/контркультурні рухи почали виявляти себе в суспільстві, і аж до сучасності.

¹ Англійською мовою народництво, народолобство незмінно перекладаються як «populism», як це видно зокрема з англійської п'яти томної «Encyclopedia of Ukraine» (University of Toronto Press, 1984–1993).

Джерела та література

1. *Барвінський О.* Спомини з мого життя. Частина перша та друга / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с.
2. Воспоминанія Б.С. Познанского (Продолженіе) // Украинская жизнь. – М., 1913. – №2. – С. 10–26.
3. *Гнатюк В.* Ярмаркове українофільство в житті та літературі (балагульщина) // «Українська школа» в польському романтизмі / За ред. С.Ткачова. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – С. 144–165.
4. *Гордер Ю.* Світ Софії: роман про історію філософії / З норвезької переклала Н. Іванчук. – 2-е вид. – Л.: Літопис, 1998. – 576 с.
5. *Дорошенко Д.* Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. – Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1942. – 168 с.
6. *Драгоманов М.П.* Чудацькі думки про українську національну справу // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Мішук; Приміт. Р.С. Мішука, В.С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – С. 461–558.
7. *Драгоманов М.П.* Шевченко, українофіли й соціалізм // Вибране... – К.: Либідь, 1991. – С. 327–429.
8. Записки Михаила Чайковского (Садык-Паши) // Киевская старина. – 1891. – Март. – Том XXXII. – С.463–477.
9. *Земський Ю.* Особливості генези польського націоналізму в Правобережній Україні середини XIX ст. // Гуманітарний журнал. – 2009. – №3–4. – С. 41–57.

10. *Зеров М.* Від Куліша до Винниченка. Нариси з новітнього українського письменства. – Електронна бібліотека української літерат. КІУС. – 196 с.
11. *Іванова Л. Г., Іванченко Р. П.* Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія. – К.: Міжн. ін-т лінгвістики і права, 1999. – 126 с.
12. [*Калінка В.*] Балагульство / Літ. пер. з польс. Анатолія Секретарьова і Валерія Франчука. Ред. А. Секретарьов; Listy o Rusi. II. Balagulstwo // Roczniki polskie z lat 1857–1861. – Т. I. Rok 1857. – Paryż, 1865. – S.280–290. // <http://www.proza.ru/2009/04/09/151>.
13. *Марахов Г.И.* Социально-политическая борьба на Украине в 50–60-е годы XIX века. – К.: Вища школа, 1981. – 159 с.
14. *Михальчук К.* Поляки Юго-Западного края // Труды этнографическо-статистической экспедиции в в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. В 7 т. – т. VII, ч. 1. – СПб, 1872. – С. 213–291.
15. *Мицюк О.* Українські хлопомани. – Чернівці, 1933. – 80 с.
16. *Мияковский В.* «Киевская громада»: Из истории украинского общественного движения 60-х гг. // Летопись революции. – 1924. – № 4. – С.127–150.
17. *Нос С.* Страничка из моих воспоминаний // Киевская старина. – 1893. – Т. 41. – № 6 (июнь). – Отд. II. – С. 510–513.
18. *Равита Ф.* Михаил Чайковский и козакофильство // Киевская старина. – 1886. – № 4. – С. 763–777.
19. *Світленко С.І.* Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. – Дніпропетровськ: Вид-во «Навчальна книга», 1999. – 240 с.
20. *Франко І.* «Король балагулів». Антін Шашкевич і його українські вірші // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 35. Літературно-критичні праці (1903–1905). – К.: Наукова думка, 1982. – С. 113–149.
21. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів, 1910. – 444 с.
22. *Франко І.* Українські «народовці» і радикали // *Франко І.* Зібрання творів. У 50 т. – Т. 28. Літературно-критичні праці (1890–1892). – К.: Наукова думка, 1980. – С. 198–206.
23. *Шевелів Б. Л. І.* Глібов і тижневик «Черниговській листок» у процесі С. Носа, І. Андрущенко та ін. 1863–1868 рр. // За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття / За ред. акад. М. Грушевського. – Кн. 4. – К.: ДВУ, 1929. – С. 25–47.
24. *Щурат В.* Тоаст за українську республіку. До характеристики «общества мочемордия» // З життя і творчості Тараса Шевченка. – Львів, 1914. – С. 41–50.

25. Яворницька О. Теорія субкультур у соціологічній перспективі // *Ї*: незалежний культурологічний часопис. – 2002. – № 24. – С. 100–115.
24. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia / Z przedmową Wł. Spasowicza. – Lwów, 1900. – Т. I.: O sprawach i ludziach mego czasu. – 417 s.
25. Dzierzkowski J. Bałaguły. Wjazd do Berdyczowa // *Powieści, w pierwszym zupełnem wydaniu, z portretem autora.* – Lwów, 1875. – Т. IV. – S. 16–20.
26. Hamm M. F. Kiev: A Portrait, 1800–1917. – Princeton, 1995. – 328 p.

Окаринський Володимир (Тернопіль, Україна) Формування українофільських нонконформістських народницьких течій у культурному просторі міст і містечок України (1830-ті – ранні 1860-ті рр.)

В статті розглянуто генезу народолобського напрямку в українофільстві як альтернативної нонконформістської течії в соціокультурному урбаністичному просторі України до середини 1860-х рр.

Ключові слова: нонконформізм, субкультура, народолобство, Романтизм, козакофільство, балагульщина, пуризм, хлопомани, курінники, вечерничники

Окаринский Владимир (Тернополь, Украина) Формирование украинофильских нонконформистских народнических течений в культурном пространстве городов и местечек Украины (1830-е – ранние 1860-е гг.)

В статье рассматривается генезис народолобческого направления в украинофильстве как альтернативного нонконформистского течения в социокультурном урбанистическом пространстве Украины до середины 1860-х гг.

Ключевые слова: нонконформизм, субкультура, народолобие, Романтизм, казакофильство, балагульщина, пуризм, хлопоманы, куринники, вечерничники

Okarunskiy Volodymyr (Ternopil, Ukraine) Formation of Ukrainophile nonconformist populist movements in the cultural space of Ukraine's cities and towns (1830s – until the early 1860s)

This article discusses the genesis of the populist direction in Ukrainophilism as an alternative non-conformist trend in socio-cultural urban space of Ukraine to the mid – 1860s.

Key words: nonconformist, subculture, populism, Romanticism, cossackophilism, buffoonery, purism, villeinage-philism, kurenners (Zaporozhye Cossacks garrison' residents), eveninger (vechernychnyk)